

SHAHRISABZ SHAHRIDAGI OBIDALARDA FOYDALANILGAN QURILISH ASHYOLARINING TARIXIY MA'LUMOTLARI

dos.(t.f.n)Shadmanova Z.S., ass Xoltayeva A. K., Mag. Qoraboyev D. A.
Toshkent Arxitektura Qurilish Universiteti

Qisqacha mazmuni: O'рта Osiyo xalqlarining ulkan qurilish madaniyati bizga xujjatli dalil sifatida arxitektura yodgorliklarini qoldirgan. Bu yodgorliklarning aksariyatida bog'lovchi qorishma sifatida gips - ganchning bir turi qo'llanilgan.

Аннотация: Огромная курилская культура народов Центральной Азии оставила нам архитектурные памятники как свидетелство своей силы. В болшинстве этих памятников в качестве связующей смеси исползовался гипсовый крючок.

Annotation: The huge Kuril culture of the peoples of Central Asia has left us architectural monuments as evidence of its strength. In most of these monuments, a plaster hook was used as a binding mixture.

Kalit so'zlar: ganch, me'moriy yodgorliklar, maqbara, restavrasiya, konservasiya, mustahkamlash, shikastlanish, deformatsiya, vayronagarchilik, vizual va batafsil muhandislik

Ключевые слова: крюк, архитектурные памятники, мавзолей, реставрация, консервирование, укрепление, повреждение, деформация, разрушение, визуальное и детальное проектирование

Keywords: hook, architectural monuments, mausoleum, restoration, conservation, strengthening, damage, deformation, destruction, visual and detailed design

Asosiy matn: O'zbekiston tarixida Amir Temur va Temuriylar davri alohida salmoqli o'rin egallaydi. Amir Temur jahon tarixida buyuk, qudratli va gullab yashnagan davlat barpo etgan sarkarda va davlat arbobi hisoblanadi. Uning bunyod ettirgan me'morchilik obidolari qurdirgan asora-atiqalari hozirgi kunda ham Vatanimizning ko'rkiga ko'rk husniga husn qo'shib turibdi.

Amir Temur davridagi davlat tizimi, boshqaruv tartiblari, diplomatik munosabatlar, davlatlar bilan o'rnatilgan do'stona munosabatlar ishlab chiqarish va savdo-sotiqning rivojlanishiga yaxshi shart-sharoitlar yaratilgan. Amir Temur ilm fan ahliga g'amxo'rlik ko'rsatganligi, uning tarix oldida buyuk siymo ekanligidan dalolat beradi. Amir Temur buyuk sarkarda bo'lgan, buni uning harbiy yurishlari vaqtidagi olamshumul g'alabalarida ham ko'rishimiz mumkin. Irodali, uzoqni ko'ra biluvchi va mard inson bo'lgan. Harbiy sa'nat tarixi Amir Temurni jahonning eng buyuk sarkardalaridan biri sifatida tan oladi. Harbiy qo'mondonga beriladigan eng xolis baho uning janglarida erishgan yutuqlari hisoblanadi. Uning harbiy qo'shin tuzilishi va harakat olib borishi bo'yicha o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lib, u o'zidan avvalgi harbiy sohadagi yutuqlardan foydalangan holda ko'pgina o'ziga xos muhim jihatlarni o'zida aks ettirgan.

Temur Movarounnaxrdagi ahvolni butunlay o'zgartirib yubordi. Yo'llar qurib, ko'priklar soldirdi, Toshkent atrofida kanallar o'tkazildi. Buxoro, Shahrisabz, Farg'onada karvon saroylari va boshqa qurilishlar bilan birga irrigatsiya inshootlari ham qad ko'tardi. Shaharlar, qishloqlar, xammomlar, madrasalar, maqbaralar qurilishi o'sha davr uchun misli ko'rilmagan miqyosda olib borildi. Qurilishga maxalliy arxitektor - ustalar - soxibi xunarlardan tashqari Temur zabt etgan o'zga mamlakatlarning ko'plab quruvchilari, me'morlari jalb etildi. O'n to'rtinchi asrning oxiri o'n beshinchi asrning boshida Movarounnaxr - O'рта Osiyoda yangicha san'at yuzaga keldi.

O'рта Osiyo xalqlarining ulkan qurilish madaniyati bizga xujjatli dalil sifatida arxitektura yodgorliklarini qoldirgan. Bu yodgorliklarning aksariyatida bog'lovchi qorishma sifatida gips - ganchning bir turi qo'llanilgan.

Ganch, Gaja, Gech bularning bari bir xil materialdan tayyorlangan O'рта Osiyo loyi bo'lib, u o'ninchi asrdan o'n sakkizinchi asrgacha juda ko'p qo'llanilgan. Ganch uchun xom ashyoni

maxalliy alebastr bergan. Xom ganchning rangi ko'kimsir - kulrang va kulrang- sarg'ish to oq ranggacha, uni bur yoki ganch deysigan.

Ganchning bu turi yer ostida 5-10 metr chuqurlikda joylashib, kar'yer usuli bilan qazib olinadi. O'rta Osiyoda arziq deb yuritilgan maxalliy alebastrning turi ma'lum bo'lgan, u yer satxiga yaqinroq joylashib, ba'zida yer ustiga ham chiqib qoladi.

Arziq tashki ko'rinishi grek gubkasiga o'xshab ketadi, rangi quyuq sariq, juda po'k va yengil. Ganch xumdonlarda yoki boshqacha aytganda yer ustiga joylashgan dumaloq pechlarda kuydirilgan.

Kuydirilgan ganch sovigach uzun arqonga osilgan temir bolg'a bilan urib maydalanilgan. Maydalangan ganch maxsus qo'l elagidan o'tkazilgan, bu elakni har xil joylarda Kalbir, Chor, Chit deb xam atashadi.

Ganchning qo'llanishishiga qarab elakning teshiklari xar xil kattalikda bo'lgan. Kuydirilgan ganch usti tozalanmasdan maydalanib elansa och kulrang «Tez ganch» olingan, kuygan qavati tozalanib, maydalangan va elangan oq ganchdan toza suvoq uchun ishlatiladigan «gul - Ganch» olingan.

Ganch qorishmasi tez qotib qolishi sababli, uni kamroq miqdorda odatda 10-12 kg material qorilgan. Kladka uchun qorishmaga ganchning o'zi toza ko'rinishda ishlatilmagan, balki qum bilan yoki lyoss tuproq bilan 1:1 dan 1:3 proporsiyagacha qo'shib ishlatilgan.

Eski ustalar kladkaga katta elakdan o'tkazilgan ganchni ma'qul ko'rishgan, chunki u mustahkamlikni ko'proq ta'minlaydi. Eski ustalarning fikricha ganch qorishmasida terilgan g'isht kladkasining mustahkamligi bir yildan keyin eng yuqori ko'rsatgichga ega bo'ladi.

Qum va g'isht uni inert qo'shimcha hisoblangan, lyoss, kul va ko'mir maxsus qo'llanish uchun ishlatilgan. Lyoss tuproq ganchga nisbatan sekinroq qotgani uchun, uning donlari shishib chiqishiga va shuning hisobiga sekinroq qotadi. Bu esa ganchning bog'lovchi xususiyatlarini to'liqroq namoyon bo'lishiga kafolot hisoblangan.

O't va mayda ko'chatlarni kuydirib olingan kul nam joylarda g'isht terayotgan paytda qorishmaga qo'shilgan. Agar imorat qurilayotgan yerning tuprog'i sho'r bo'lsa, izolyatsiya sifatida ikki uch qator g'isht maydalangan ko'mir va kul qo'shilgan qorishma bilan terilgan.

Maydalangan ko'mir va kul ganchga quruq holatida qo'shilgan, tuproq esa avval suvga aralastirilib, undan keyin bu qorishmada ganch bilan kul aralashmasi eritilgan. Qir gidravlik qorishma bo'lib ko'pincha suvoq uchun ishlatilgan. Maxalliy ustalarning fikricha qir 400-500 xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. ABDURASHIDOV K. S. O'zbekistondagi arxitektura yodgorliklarni konstruksiyalarini mustahkamlash va umrboqiyiligini ta'minlash muommolari. //O'zbekiston arxitekturasi va qurilishi. Toshkent, MChJ "AL-VIR-2006. 4, 29 b.

2. Pugachenkova G. A, 1947, inv. 1517. Temur va Ulug'bek davridagi Shaxrisabz yodgorliklarining tarixiy va me'moriy xususiyatlari.

3. VINOGRADOV A. I. Hazrati Imom maqbarasini o'rganish va ta'mirlash bo'yicha ilmiy ma'ruza. O'zr guompk arxivi.

4. Zasyupkin B. N. Shaxrisabz yodgorliklari. Markaziy Osiyo me'moriy yodgorliklari. Qayta tiklash masalalari. Fri. Moskva: 1928.

5. PUGACHENKOVA G. A. Shahrisabzdagi Dorussiadat ansambli, Temuriylar maqbarasini rekonstruksiya qilish to'g'risida. O'zbekiston arxitektura tarixi va nazariyasiga oid materiallar. 1950,

6. Анализ конструкции, оценка технического состояния и разработка конструкций по обеспечению прочности и долговечности мавзолея ЖахангирМирзо в Шахризабде. (Отчет) ИД-4-034. УДК 624.042. 7:6999.841 Т. 2009г.

7. Pugachenkova G.A. Termiz, Shaxrisabz, Xiva. Moskva 1976 g